

DÉL-DUNÁNTÚLI KISVÁROSOK ÉS FALVAK ZSIDÓSÁGÁNAK TÖRTÉNETE KONFERENCIA TANULMÁNYKÖTETE

VÖLGYSÉGI MÚZEUM
2025. OKTÓBER 8.

BONYHÁD
// 2026

DÉL-DUNÁNTÚLI KISVÁROSOK ÉS FALVAK ZSIDÓSÁGÁNAK TÖRTÉNETE KONFERENCIA TANULMÁNYKÖTETE

BONYHÁD, VÖLGYSÉGI MÚZEUM, 2025. OKTÓBER 8.

BONYHÁD 2026

A konferenciakötet a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiumának A2036/N4682 sz. pályázata keretében jelent meg.

A konferencia a TOP_PLUSZ-3.2.1–23-BNI-2024-00001 pályázatból valósult meg.

© Völgységi Múzeum

© Szerzők

ISBN 978-615-80042-8-2 (*nyomtatott*)

ISBN 978-615-80042-9-9 (*digitális*)

ISSN 0866-3610

Bonyhád

2026

Völgységi Füzetek 23.

SZERKESZTŐ

dr. Farkas István Gergő

LEKTOROK

Cselle Krisztina, Gábor Zsolt,
Jerkovicsné Stefán Klára, Szikra Zoltánné

TÖRDELÉS ÉS BORÍTÓTERV

dr. Farkas István Gergő

BORÍTÓKÉP

Ruip Gergő

FELELŐS KIADÓ

dr. Farkas István Gergő múzeumigazgató
Völgységi Múzeum
7150 Bonyhád, Szabadság tér 2.

NYOMDAI MUNKÁLATOK

Kontraszt Plusz Kft.
7627 Pécs, Vadász u. 6/b

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
DR. FARKAS ISTVÁN GERGŐ	

01	A bonyhádi zsidóság helyzete 1945-ben	9
	DR. SZÓTS ZOLTÁN	

02	A pedagógia szolgálatában. A Szigetvári Izraelita Elemi Népiskola története és híres tanítóinak életútja	27
	BORJÁTI BALÁZS	

03	Az első bonyhádi izraelita telefon tulajdonosok	53
	GÁBOR ZSOLT	

04	A tamási zsidó közösség rövid története	73
	DR. K. NÉMETH ANDRÁS	

05	Adalékok a mohácsi zsidók történetéhez a Horthy-korszakban (1921–1939)	107
	VÖRÖS ISTVÁN KÁROLY	

06	A zsinagógaépítéstől a bontásig – Csomópontok a marcali zsidók történetében (1840–1963)	125
	DR. HUSZÁR MIHÁLY	

07	Adatok a bonyhádi zsidó közösség történetéhez 1850–1960 között	149
	SZABÓ TIBOR	

Szerzők	167
---------	-----

ELŐSZÓ

2025. októberében egy regionális konferenciának adott otthont a Völgységi Múzeum, ennek a szakmai fórumnak a tanulmánykötetét tartja kezében az olvasó. A szerzők téma iránti elkötelezettségét tükrözi, hogy a konferencián elhangzott összes előadás tanulmányként jelenhetett meg ebben a kötetben.

A Dél-dunántúli kisvárosok és falvak zsidóságának története konferencián bemutatott bonyhádi, tamási, marcali, mohácsi és szigetvári közösségek életútja számos párhuzamot és hasonlóságot mutat, és reményeink szerint egy Dunántúl egészére kiterjedő ismétlődő konferenciasorozattá nőheti ki magát. Bizakodásra ad okot, hogy a Marcali Múzeum munkatársai magukra vállalták a leendő sorozat második állomásának megszervezését 2026 őszén, e kötet megjelenésének évében.

Tudományos értéke mellett a konferencia volt a Völgységi Múzeum nyitórendezvénye a város TOP_PLUSZ-3.2.1.-13 pályázatában, ami a következő két év folyamán számos színvonalas múzeumi program megvalósítását, a múzeumépületünket érintő felújítást, és az állandó kiállításunk feljesztését teszi lehetővé, a pályázat lebonyolításában közreműködő önkormányzati munkatársak munkáját ezúton is köszönöm!

Bonyhád, 2026. április 22.

dr. Farkas István Gergő

Völgységi Múzeum
múzeumigazgató

04

A tamási zsidó közösség rövid története*

dr. K. NÉMETH ANDRÁS

régész, főmuzeológus, tudományos titkár

*Wosinsky Mór Múzeum
7100 Szekszárd, Szent István tér 26.*

knemetha@gmail.com

BEVEZETÉS, KUTATÁSTÖRTÉNET, FORRÁSOK

A Tolna megyei zsidóság történetével az utóbbi időben több cikk és könyv is foglalkozott. Ezek közös jellemzője, hogy a megye jelentős zsidó hitközségei – Bonyhád, Paks, Hőgyész, Szekszárd, Dunaföldvár, Dombóvár – mellett a kisebb közösségekről alig ejtenek szót. A Tolna megyei zsidó hitközségekről szóló monográfiában Tamási mindössze két helyen szerepel, akkor is csupán a tamási járásról, illetve Tamásiról, mint későbbi jelentősebb zsidó központról van szó, tehát érdemi információkat a kötet a közösségről nem tartalmaz.¹ Az országos szakirodalom főleg a holokauszt kapcsán foglalkozott a tamási hitközséggel, a második világháború előtti időszakot csak vázlatosan mutatva be.²

Némi érdeklődés az 1990-es rendszerváltás után jelentkezett a téma iránt. Az egyetlen helyi zsidó házaspár egyik tagja, Klein Istvánné Spitzer Katalin 1996-ban közzétette visszaemlékezéseit a vészkorszakról,³ majd Tóth Ferenc írt hosszú cikket a megyei lapban a tamási zsidóságról, Klein István adatai, visszaemlékezései alapján.⁴ 2004-ben a holokauszt hatvanadik évfordulója alkalmából szintén Klein István emlékezett meg a tragikus eseményről.⁵

* A tanulmány 2012-es összefoglalásom (K. NÉMETH 2012) bővített és javított változata. Köszönöm Klein Piroskának, hogy a birtokában lévő dokumentumokat és információkat megosztotta velem, Váradi Klárának Ipolyi Mór fotója közlésének engedélyezését, Balogh Lászlónak pedig, hogy képeslapgyűjteményének darabjait felhasználhattam.

1 SCHWEITZER – SZILÁGYI 1982, 19, 109–110.

2 BRAHAM 2007, II. 1141–1142; az évszámokban több ellentmondással (pl. a zsinagóga építési és a nőegylet alapítási ideje).

3 KLEINNÉ SPITZER 1996. A Spitzer család történetét szintén megírta: TÓTH 1995; BÄCHER 2003, 26–30.

4 TÓTH 2001.

5 KLEIN 2004.

A tamási zsidóság történetével két évtizede foglalkozom. 2005-ben írtam az első rövid összefoglalást.⁶ 2006-ban egy helyi lapban rövid cikkben mutattam be, hogy a helyi zsidóság hogyan ünnepelte meg az 1896-os millenniumot, majd az első világháborús zsidó hősök emléktábláját ismertettem.⁷ 2010-ben az egykori tamási zsinagóga történetét országos szaklapban dolgoztam fel rövid tanulmányban.⁸ 2012-ben egy helyi kiadású kötetben összefoglaltam addigi ismereteimet a tamási zsidóságról.⁹ 2017-ben az első világháborús emléktábla felavatásának körülményeit ismertettem egy helyi kiadványban,¹⁰ 2019-ben pedig a város 1919-es eseményeiről írt monográfiámban külön alfejezetet szenteltem annak, hogy a helyi zsidóságot hogyan érintették az események.¹¹

A tamási izraelita közösségnek belső keletkezésű forrása alig maradt fenn, ezek sem levéltárban, hanem helyben, a város utolsó – és évtizedeken át egyetlen – zsidó családja, Klein István és felesége tulajdonába kerültek, bizonyára a háború után, a szétszóródott hitközségi iratok közül. Az említett Klein István (Tamási, 1925–Dombóvár, 2005) – aki, csak legfontosabb tisztségeit említve, 1963 és 1985 között a Kop-Ka (Koppány–Kapos) ÁFÉSZ elnöke, 1995 és 1998 között pedig Tamási alpolgármestere is volt¹² – tervezte a tamási izraelita közösség történetének feldolgoz(tat)ását, de tervét nem tudta megvalósítani.

BETELEPÜLÉS, LÉLEKSZÁM

A hitközség és az általa működtetett intézmények kialakulása szerencsére nagy vonalakban nyomon követhető, hiszen egy 1940-ben megjelent kötetben a tamási izraelita hitközség az alábbiakat tartotta röviden szükségesnek közölni önmagáról: fizetett kántoruk 1853-tól, két tantermes, egy tanítós iskolájuk 1860-tól volt, zsinagógájuk 1872-ben épült, 1892-ig ortodox gyülekezetnek számítottak, ekkor azonban kongresszusi alapon álló, azaz neológ hitközséggé váltak. 1939-ben saját bevallásuk szerint a hitközségnek 63 helyi és 14 vidéki tagja volt.¹³

Ezek szerint Tamási nem tartozik a nagyobb múltra visszatekintő zsidó közösségek közé, hiszen csak a 19. század második felében formálódott itt hitközség. Az első zsidók megjelenése a 19. század legelső éveire tehető. Az 1797–1798-as megyei zsidóösszeírás Tamásit még nem említette (de zsidók ekkorra szinte

⁶ K. NÉMETH 2005.

⁷ K. NÉMETH 2006a; K. NÉMETH 2006b.

⁸ K. NÉMETH 2010.

⁹ K. NÉMETH 2012.

¹⁰ K. NÉMETH 2017.

¹¹ K. NÉMETH 2019, 90–91.

¹² CSAPÓNÉ GYARMATI – MISKOLCZI 2007, 82–83.

¹³ SZEGHALMY 1940.

minden környező helységben megjelentek).¹⁴ Először az 1807-es összeírásban tűnik fel Tamásiban két család, akiket összeköt, hogy mindkét feleség Tatán született (akár testvérek is lehettek). Szarvas Ferenc Győrben született, feleségével hat, 4 és 16 év közti gyereket nevelt, akik mindannyian Szakcsen születtek, azaz a család legkorábban 1804-ben költözhetett Tamásiba. A másik családfő, Róth Ferenc Balassagyarmaton született, 1 éves fia már helyben született, szolgálólányuk tabi születésű volt.¹⁵ 1808-ban családjuk már tíz-, illetve ötfősre bővült.¹⁶ Foglalkozásukra nézve bérlők voltak, az üstök említése alapján bizonyára az uradalmi kocsmát vették bérbe.¹⁷ 1819–1820-ban ismét csak két zsidó családfőt írtak össze: Hirsch Mátyást – aki az 1807-es összeírásban 16 éves gyermekként szerepelt – és Schön Mátyást, utóbbi urasági kocsmáros volt.¹⁸ 1830-ban Tamási 2800 lakójából mindössze 17 volt zsidó.¹⁹ Papp István (forrásmegjelölés nélküli) adata szerint 1836-ban három zsidó családot említenek Tamásiban: az Ábelesz, Hirsch és Fischer famíliákat.²⁰

Az 1848-as összeírás már 11 családban 71 személyt talált. A családnevek a következők: Braun, Fischer, Hajman, Krausz, Pelczer, Rozenfeld, Szarvas (kétszer), Thaurer (Taubner?), Unger, Veisz. A családfők kereskedelemmel (marhakereskedő, két boltos), italméréssel (pálinkás, sörmérő, három csapláros), illetve kisiparral foglalkoztak (mészáros, szabó, „szűcs sapkás”), életkoruk 28 és 57 év között oszlott meg. Négy családban a családtagokon kívül alkalmazottakat is találunk: Veisz Lipót szabó két szabólegényt és egy inast, Pelczer Móríc „szűcs sapkás” pedig egy inast foglalkoztatott. Rozenfeld Illés boltos háztartásában szolga és dajka is lakott, Szarvas Mátyás boltos szolgát és szolgálót (bizonyára asszonyt) alkalmazott, míg Hajman Dávid csapláros tehetős voltára a szolga és a dajka mellett a háztartásában összeírt tanító utal. Jellemző a közösség mobilitására, hogy közülük csak 21 fő született Tamásiban, a többiek főleg a környező falvakból (Görbő, Miszla, Ozora, Regöly, Szakcs; Attala), Somogy megyéből (Karád, Kereki, „Som Berény”), a kissé távolabbi, jelentősebb zsidó központokból (Bonyhád, Sárboárd) származtak, végül egy-két fő a Dunántúl távolabbi vidékeiről került ide (Pápa, Balatonfőkajár). Szarvas Mátyás bizonyára a harminc évvel korábban is összeírt Hirsch Mátyással azonos.²¹ Furcsa ezek után, hogy Fényes Elek szerint 1851-ben csak 24 zsidó élt Tamásiban.²²

14 MNL TML IV. 1. d. Ö. 591.

15 MNL TML IV. 1. d. Ö. 574.

16 MNL TML IV. 1. d. Ö. 575.

17 MNL TML IV. 1. d. Ö. 596.

18 MNL TML IV. 1. d. Ö. 577. 1822–1823-ban is csak őket írták össze: MNL TML IV. 1. d. Ö. 579.

19 SZALAY 1830, 87

20 PAPP – TORMA 2000, 123.

21 MNL TML IV. 1. d. Ö. 581.

22 FÉNYES 1851, 172.

1870-ben Tamási zsidó lakossága 193, 1880-ban 281, 1890-ben 390, 1900-ban 411, 1910-ben 358, 1920-ban 312, 1930-ban 250, 1941-ben pedig 187 fő volt.²³ Úgy tűnik, hogy a tamási zsidóság létszáma 1850 és 1870 között emelkedett meg néhány tíz főről közel kétszázra. Ettől kezdve két évtizeden keresztül tízévente száz-száz fővel gyarapodtak, és a négyszáz fő körüli létszámot 1900 körül is tartották, majd négy évtizeden keresztül tízévente negyven-hatvan fővel fogytak. 1941-ben, a közösség megszűnése előtt nem sokkal megközelítőleg már újra csak annyian voltak, mint hetven évvel korábban. A tamási zsidóság részaránya a településen belül 1910-ben volt a legmagasabb, 6,5%-t tett ki.

1944 áprilisában a Tamásihoz tartozó szórványok (Nagykónyi, Koppányszántó, Értény) 41 főjével együtt 205 fős volt a hitközség, bár az adózók csak hetvenen voltak.²⁴ A hitközség egy 1947-es adat szerint még működött, 1949-ben pedig még 21 lélekből állt, bár adót csak nyolcan fizettek és az egyesületek sem működtek már. 1950-ben a tamási hitközséget már csak Dombóvár szórványaként említik.²⁵ Ez összhangban áll a zsinagóga 1951-es eladásával. Bizonyára legkésőbb ekkor szűnt meg a hitközség.

A tamási zsidóság eredetéről a már említett összeírások mellett az 1851-től induló Görbő-pincehelyi izraelita anyakönyvekből szerezhetünk adatokat. Szilágyi Mihály és Schweitzer József kutatásai szerint családi kapcsolataik a környékbeli falvak (pl. Gyulaj, Iregszemcse, Ozora) mellett Budapest, a Fejér megyei Polgárdi, valamint a felvidéki Érsekújvár és Selmechánya felé mutatnak.²⁶ A temető egyik sírköve szerint az alatta nyugvó halott Cecéről származott ide.

INGATLANOK

Zsinagóga

Az egykori zsinagóga a mai Eötvös utca és Arany János utca sarkán állt, téglatámfala, kovácsoltvas kerítése és a Kossuth tér felé nyíló díszes kapuja ma is látható. Gazda Anikó szerint 1851-ben,²⁷ Szeghalmy Gyula szerint 1872-ben épült.²⁸ Utóbbi évszámot elfogadhatjuk, annak tükrében, hogy a hitközség 1872. január 4-én államsegélyért folyamodott imaházépítés céljára.²⁹

²³ Az adatok forrása: SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 95; KEPECS 1993, 300. 1920-ra Szilágyi és Schweitzer némileg alacsonyabb (294 fős) létszámot ad meg.

²⁴ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 684.

²⁵ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 868, 876, 880.

²⁶ SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 55.

²⁷ GAZDA 1987, 101.

²⁸ SZEGHALMY 1940.

²⁹ Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1872. január 4., 668. folyószám.

Egy 1891-es újsághír szerint a tamási hitközség „*néhány évvel ezelőtt egészen önerejéből új zsinagógát emelt*”, de a magaslaton épült templom „*csuszamlásai*” miatt már megmentéséről kellett gondoskodni, amelynek előteremtéséhez a pénzügyminisztérium sorsjegykölcsönt engedélyezett.³⁰ A sorshúzás – ekkor már a „*templom és iskola építési költségeire*” – az év végén meg is történt a tamási kaszinó átengedett nagytermében.³¹ A zsinagóga helyet adó telket eredetileg bizonyára nem vette körül a ma is álló magas, támfal jellegű téglafal, azt valószínűleg 1891 után építették. Mint később látni fogjuk, állandó iskolaépületet 1890-ben vásároltak, az építés alatt feltehetően felújítást vagy bővítést kell érteni.

A zsinagóga építészeti jellegzetességeiről csak korabeli képeslapok tudósítanak, amelyek többnyire nyugatról ábrázolják a nyugat–keleti tájolású épületet. Két, különböző időpontban készült képeslap alapján látható, hogy a zsinagógát nagyjából a századforduló környéke és az első világháború (1900 és 1914) között átépítették, a korábban nagyjából téglalap alaprajzú épülethez (1. kép) két, keskeny karzatlépcsőházat toldottak (2. kép). A bővítés után – ahogy egy kataszteri térkép is megörökítette – alaprajza vastag szárú T betűhöz hasonlított, a hosszú szár végén (a keleti oldalon) egy-egy kis, haránt irányú támpillérrrel. A homlokzat csúcsára, a törvénytábla alá héber nyelvű idézetet festettek a Zsoltárok könyvéből: „az Isten házába együtt jártunk” (Zsolt 55,15).³²

1. kép: A városkép nyugat felől a zsinagógával (középen) az átépítés előtt, 1900 körül (Balogh László tulajdona)

30 Sorsjegyek templomépítési célokra. *Egyenlőség* X. 38 (1891. szeptember 18.), 13.

31 Sorsolás. *Tolnavármegye* II. 2 (1892. január 10.), 5.

32 Kovács Ildikó fordítása, segítségét ezúton is köszönöm.

2. kép: A kibővített zsinagóga és kerítése korabeli képeslapon, 1910 körül (Balogh László tulajdona)

A háború után gazdátlanra vált templomot a Magyar Izraeliták Országos Irodája 1951-ben adta el Sándor Imre helyi lakosnak.³³ A szerződésben kikötötték, hogy amennyiben az imaház lakóházzá akarják átalakítani, az csak úgy történhet, hogy az épület elveszítse zsinagóga jellegét. Az iratokból úgy tűnik, hogy a berendezés ekkor még épségben lehetett, mert a vevő kijelentette, hogy a zsinagógában található felszerelési és kegytárgyakat kiszolgáltatja az eladónak, de ezek sorsáról nem tudunk. Az épületet még ebben az évben lebontották. Kettéosztott telkén jelenleg két lakóház áll, az egykori épületre ma már csak az említett téglafal, valamint a díszes vaskerítés és annak kapuja emlékeztet. A téglából épült támfalán 2004 óta emléktábla hirdeti az épület emlékét (3. kép).³⁴

Egyéb épületek

A tamási hitközség tulajdonában állt még a zsinagógán kívül az Eötvös utca másik, déli oldalán, az imaházzal szemben fekvő utolsó ház is, amelyben a zsidó iskola működött, valamint a tőle keletre fekvő épület (a mai református imaház), ahol a kántor lakott. Az 1944-es kérdőív a hitközség értékei között 200 pengőnyi értékpapíron és 948 pengő készpénzen, valamint 1300 pengő terhen kívül 8000 pengő értékben bérházat is felsorolt, és a bevételek között is szerepelt ingatlanból befolyó bérhozzam.³⁵ A bérház és az egyéb ingatlanok fekvését nem ismerjük.

³³ Bizonyára azonos azzal a Sándor (Spitzer) Imre tamási fakereskedővel, akit a munkaszolgálat elől egyik keresztény nőalkalmazottja bújtatott (akit később feleségül vett), így menekült meg. SZ. LAJOSNÉ – RÉZ (2004–2005).

³⁴ K. NÉMETH 2010.

³⁵ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 684–685.

3. kép: A zsinagóga 2004-ben állított emléktáblája, 2026 (Fotó: a szerző)

A zsinagóga, a vele szemben álló iskola és kántorlakás egyfajta „zsidó tömböt” képezett Tamási belvárosának nyugati szélén, az Eötvös utca végének két oldalán (4. kép). Ezt tovább erősítette, hogy a zsinagógától keletre, a község egyik legpolgárosultabb részének számító Kossuth tér nagy polgárházainak jó részében is a zsidó közösség tehetősebb tagjai laktak. Lánya visszaemlékezése szerint itt volt Kirschner Dezső nagykereskedő háza és telephelye (ma a postától nyugatra fekvő telek, udvarán több üzlettel), amelyben Látrányi Imre ügyvéd lakása is volt, de mellettük lakott dr. Stern József orvos, velük szemben pedig Abelesz Adolf takarékpénztári pénztáros, de az utcában volt Hirsch Ignác bérlő, hitközségi elnök háza is.³⁶

4. kép: A tamási zsidó hitközség ingatlanjainak elhelyezkedése (szürke) és a gettó területe (kék)(Rajz: a szerző)

36 SZ. LAJOSNÉ – RÉZ 2004–2005.

Temető

A községi (katolikus, illetve protestáns) temetőhöz nyugatról csatlakozik az izraelita temető, amelynek bejárata a nyugati oldalon, az Aradi utcából nyílik. A temetőben napjainkban kb. száz sírkő látható (5. kép), a legkorábbi 1871-ből származik. A legrégebbi sírköveken általában csak héber felirat található, az esetleges latin betűs szövegek is többször német nyelven szerepelnek. Az asszimiláció felgyorsulásával, a 19. század vége felé tűntek fel a magyar nyelvű sírfeliratok, közülük néhány verses formába öltve. A sírkövek tanúsága szerint a nevesebb halottak közül itt nyugszik Hirsch Ignác hitközségi elnök (1870?–1944), Sproncz Ignác (?–1894) és Hahn Riza (1862–1899) tanítónő, Freund Lajos állatorvos (1862–1904), dr. Hirsch Sándor ügyvéd (1873–1944), Grätzer Lipót téglagyáros (1826–1901), Kohn Ferenc (1882–1917) és Singer Gyula (1882–1917) első világháborús hősi halottak, valamint Heisler Pál tartalékos hadnagy (1895–1925). Az 1913 és 1946 közti időszakban eltemetett személyek nevét az Izraelita Szentegylet által vezetett, szerencsésen fennmaradt *Halottak névsora* című könyvből ismerjük (6. kép), amely 292 nevet tartalmaz a temető elrendezésének megfelelően.³⁷ A temetőben 1949-ben állítottak emlékművet a holokauszt és a munkaszolgálat 210 áldozatának (7. kép). A temető a zsidó közösség megszűnésével elhanyagoltá vált. 1970-ben egy sírköves megrendelésre nyolc sírkövet tulajdonított el.³⁸

5. kép: A zsidó temető részlete, 2004 (fotó: a szerző)

³⁷ Klein Piroska tulajdonában.

³⁸ Lopott sírkövekből 80000 forint. *Tolna Megyei Népiújság* XXI. 5 (1971. március 11.), 10.

A temető rendbetételéről 1992-ben állapodott meg a tamási önkormányzat és a Magyar Izraelita Hitközség,³⁹ 2001-ben a temető 21 ledőlt síremlékét állították helyre a Magyarországi Zsidó Hitközségek Országos Szövetsége és a Tamási Városért Közalapítvány finanszírozásában, Klein István kezdeményezésére.⁴⁰

6. kép: A Tamási Szentegylet Halottak névsora című nyilvántartásának címlapja (Klein Piroska tulajdona)

7. kép: A deportáltak és munkaszolgálatosok 1949-ben állított emlékműve a zsidó temetőben, 2005 (fotó: a szerző)

³⁹ Ütik a vasat. *Tolnai Népiújság* III. 23 (1992. január 28.), 4.

⁴⁰ Alapítványi pénz, kétfélé. *Tolnai Népiújság* XII. 165 (2001. július 17.), 1.

HITKÖZSÉGI ÉLET, ISKOLA, EGYLETEK

Hitközség

A tamási hitközségnek saját rabbija soha nem volt, a tamási zsidók mindvégig a görbői rabbinátushoz (anyahitközséghez), a polgári anyakönyvezés 1895-ös bevezetése előtt pedig a görbő-pincehelyi anyakönyvi kerülethez tartoztak. Önálló sodási törekvésre csak az 1890-es évekből van adatunk. 1892-ben a szekszárdi községkerületi gyűlésen Hirsch Ignác tamási hitközségi elnök kérte a kerületi elnököt, hogy szüntesse meg azt a visszásságot, hogy a tamási hitközség – egyetlenként a járasszékhelyeken működő hitközségek közül – nem rendelkezik anyakönyvi kerülettel.⁴¹ 1894-ben több hitközség is ki akart lépni a görbői anyakönyvi kerületből,⁴² ám Tamási esetében erre végül nem került sor. A hitközség elnökei (1. táblázat) közül legkorábban, 1889-ből Frank Zsigmond vas-, fűszer- és vegyeskereskedő nevét ismerjük.⁴³ Leghosszabb ideig, több mint fél évszázadig Hirsch Ignác földbérlo volt hitközségi elnök, aki 1890-től egészen vészorszak állt a hitközség élén, de az 1944-es kérdőív már csak gondnoknak mondja. A Tamási Takarékpénztár elnökeként, községi képviselőként és megyebizottsági tagként is működő Hirsch tekintélyét jól mutatja, hogy több újságcikk is beszámolt újrávalasztásáról, illetve kerek évfordulóinak megünnepléséről.⁴⁴ 1949-ben a kis lélekszámú, néhány évre újjáéledt hitközségnek csak elnökhelyettese volt, Weisz Gyulának hívták.⁴⁵

év	név	megjegyzés
1889	Frank Zsigmond	
1890 (1896?)–1940–1944?	Hirsch Ignác	1944-ben gondnok
1949	Weisz Gyula	elnökhelyettesként

1. táblázat: A tamási izraelita hitközség elnökei

1894-ben a hitközség alelnöke dr. Gottlieb Salamon, az ellenőr Abelesz Adolf, a gondnok Prager Lajos és Rosenspitz Jakab volt, a képviselő-testület tagjai dr. Löwy Mór, dr. Graner Lipót, Abelesz Márton, Spierer József, id. Mauthner Ignác, Spierer Miksa, Hirsch Pál, Fischer Mór és Frank Albert voltak.⁴⁶

⁴¹ BERGER 1892, 7.

⁴² Metamorphosis. Tolnavármegye IV. 48 (1894. november 25.), 5.

⁴³ Hirdetés. *Tolnamegyei Hölgyek Lapja* I. 7 (1889. július 4.), 4. A Szekszárd Vidéke IX. 28 melléklete.

⁴⁴ SZEGHALMY 1940, 632. Egy 1936-os újságcikk szerint ekkor elnöksége negyven éves évfordulóját ünnepelték (Tolnatamási. *Egyenlőség* CVI. 27 (1936. július 2.), 16.), pedig újsághírek alapján 1893–1894-ben már biztosan elnök volt.

⁴⁵ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 876.

⁴⁶ *Egyenlőség* XIII. 2 (1894. január 12.), 11.

1900-ban a hitközség alelnöke Heimann Ignác volt.⁴⁷ 1933-ban a képviselő-testület tagjai voltak: dr. Hirsch Sándor, Walder Mihály, Weisz Adolf, Deutsch László, Kertész Béla, Molnár Manó, Taubner Géza, dr. Hajós Ödön és Taubner Mór.⁴⁸ 1935-ben Vágó Jenő lett az alelnök, a pénztárnok Abelesz Adolf, az ellenőr Vincze Mór, a templomgondnokok Dániel Lipót és Frank Salamon voltak.⁴⁹ Egy 1937-es adat szerint Dániel Lipót bőrkereskedő a hitközségnek negyven éve volt gondnoka.⁵⁰ 1938-ban a pénztárosi tisztséget Weisz Béla töltötte be.⁵¹ 1943-ban az alelnök dr. Kabos Mór volt.⁵²

A kántorok közül háromnak a neve ismert (2. táblázat). 1903-ban Nuszbaum tamási kántor Ipolyságra távozott.⁵³ 1910-ben kántort,⁵⁴ 1936-ban pedig kántor-metszőt keresett a hitközség;⁵⁵ utóbbi alapján elképzelhető, hogy egy időben a két állást egyetlen személy töltötte be. Láng Ignácra – aki hittant is tanított a polgári iskolában⁵⁶ – unokája, Láng György, a híres vendéglős így emlékezett: „Anyai nagyapám viszont, Láng Ignác (akinek a nevét felvettem a háború után) igazi bölcs volt, valódi bibliai jelenség, rabbija és kántora Tamásiban a mintegy száz családból álló hitközségnek.”⁵⁷ Eisenberger Ignác kántor tamási működése 1937-től ismert, 1942-ben a polgári iskola izraelita tanulóinak hitoktatója is volt.⁵⁸

év	név	megjegyzés
1903	Nuszbaum N.	Ipolyságra távozott
1929–1931	Láng Ignác	Hitoktató: 1929/30–1930/31
1937–1942	Eisenberger Ignác	

2. táblázat: A tamási izraelita hitközség kántorai

Az étkezésre szánt állatok rituális előírások szerinti levágását végző metsző (sakter) alkalmazására egyetlen adatot ismerek. 1892-ben a hitközség Rosenberg Ábrahám metsző végkielégítéséről tett jelentést az Országos Izraelita Irodának.⁵⁹

47 Elnöki jubileum. *Egyenlőség* XIX. 1 (1900. január 7.), 9

48 Tamási. *Egyenlőség* CIII. 15 (1933. január 21.), 16.

49 Tamási. *Egyenlőség* CV. 8 (1935. február 23.), 16. A képviselők és iskolaszék tagjainak nevét nem soroltam fel.

50 ZSADÁNYI 1937a, 176.

51 Aranylakodalom. *Egyenlőség* CVIII. 47 (1938. november 24.), 16.

52 Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1943. augusztus 17., 83051. folyószám.

53 Kántorválasztások. *Egyenlőség* XX. 34 (1903. augusztus 23.), 10

54 Pályázat. *Egyenlőség* XXIX. 27 (1910. július 3.), 13.

55 Pályázati hirdetmény. *Egyenlőség* LVI. 45 (1936. november 5.), 18.

56 POLG. ISK. ÉVK. 1929/30, 17; 1930/31, 14.

57 LÁNG 1999, 29.

58 *Egyenlőség* CVII. 23 (1937. június 3.), 19; POLG. ISK. ÉVK. 1942, 15.

59 Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1891. április 11., 16848. folyószám.

A hitközség 1944-ben két rendes és egy kiegészítő alkalmazottat foglalkoztatott.⁶⁰ Egyikük bizonyára a kántor volt.

A hitközség könyvtárára is csak egy szórványos adat utal. A tamási hitközség 1894-ben 200 koronával belépett az Izraelita Magyar Irodalmi Társaságba, és hitközségi könyvtárat alapított.⁶¹

Iskola

Mint láttuk, zsidó iskola 1860-tól működött Tamásiban,⁶² kezdetben azonban vélhetőleg nem volt állandó helyisége. Egy 1876-os újságcikk felháborodottan közölte, hogy a tamási zsidó iskola részére – amelyet szerint vétek annak nevezni – minden hónapban más-más „lebujt” bérelnék ki, a tanító pedig olyan személy, aki korábban cserépedényekkel kereskedett.⁶³ 1890 előtt megvették az Eötvös utca utolsó házát a zsinagógával szemben, iskolájuk ekkortól itt működött.⁶⁴ Az 1919-es tamási ellenforradalom után a községet ért vörös megtorlás során az izraelita iskolában is károk keletkeztek, amelynek megtérítését a hitközség a községtől eredménytelenül kérte, minthogy a katolikusok hasonló kérésének sem adtak helyet.⁶⁵ Az 1920-as évektől több adat van arra, hogy az iskola fenntartása nehézséget okozott a hitközségnek. Erre utal, hogy 1924-ben a hitközség közgyűlése az iskola további fenntartásáról határozott, és ehhez kérte az Országos Izraelita Iroda további támogatását.⁶⁶ 1926-ban szóba került az iskola megszüntetése, de dr. Boda (Weisz) Ernő, az iskola volt növendéke iskolafenntartási alapot hozott létre, adakozásra szólítva fel a volt tanulókat; az első adakozó Tamási Varga Móric alezredes volt.⁶⁷ 1931-re az államsegély megvonása és Kertész Karolin nyugdíjazása miatt megszűnt a hitközségi iskola, de kis tanulólétszámú magániskolaként tovább működött, Gerstl József vezetése alatt.⁶⁸ 1937-ben Tamásit azok között a tíz-húsz iskolakötelessel rendelkező „szegény és kis” hitközségek között említette a zsidó tanügyi szaklap, amely megfelelő áldozatkészséggel fenntartotta iskoláját.⁶⁹

Az izraelita iskolában dr. Várady János gyűjtése szerint az alábbi tanítók működtek: Hahn Riza (1897–1899), Kertész (Kohn) Karolin (1899–1931), Gerstl

60 SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 684.

61 *Egyenlőség* XIII. 2 (1894. január 12.), 11.

62 Boda Ernő 1926-os cikke szerint ekkor csaknem 75 éve állt fenn: BODA 1926.

63 Tanügy Tamásiban. *Tolna Megyei Közlöny* IV. 49 (1876. december 4.), 3.

64 TARJÁN 2001, 85.

65 MNL TML V. 777. b. 1920. február 2., 8. pont.

66 Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1924. október 15., 48882. folyószám.

67 BODA 1926.

68 Megszüntetett zsidó iskolák helyén magániskolák. *Izraelita Tanügyi Értesítő* CVI. 10 (1931. október), 214–215.

69 SZABÓ 1937, 36.

(Gábor) József (1931–1936), Balterer Mór segédtanító (1936–1939) és Fleiszig Erzsébet (1939–1944).⁷⁰ A névsort Deutsch Ignáccal (1875–1885),⁷¹ Sproncz Ignáccal (1878–1894), Szántó Sámuellel (1896),⁷² Erdődi Lipóttal (1899–1908)⁷³ és a csupán helyettesítést végző Boross Samuval⁷⁴ egészíthetjük ki (3. táblázat). Leghosszabb ideig, több mint három évtizeden át Kertész Karolin tanított, akinek a születésnapját diákjai minden évben megünnepezték, 1922-ben pedig 600 koronát gyűjtöttek a „szenvendő nagy diákok” javára,⁷⁵ akik alatt bizonyára az izraelita egyetemi ifjúságot kell értenünk, akiknek a tanulmányait a numerus clausus nehezítette.

év	név	megjegyzés
1875–1876	Deutsch Ignác	
1878–†1894	Sproncz Ignác	elhunyt Tamásiban
1896	Szántó Sámuel	
1897–†1899	Hahn Riza	elhunyt Tamásiban
1899–1931 ⁷⁶	Kertész (Kohn) Karolin	hitoktató: 1925/26–1927/28
1899–1908	Erdődi Lipót	Pöstyénbe távozott
1909	Boross Samu	helyettesítő, Kertész Karolin betegsége alatt
1931–1936	Gerstl (Gábor) József	hitoktató: 1931/32–1935/36; Mohácsra távozott
1936–1939 ⁷⁷	Balterer Mór	hitoktató: 1936/37–1938/39; lemondott: 1939
1939 ⁷⁸ –1944	Fleiszig Erzsébet	hitoktató: 1939/40–1940/41

3. táblázat: A tamási izraelita iskola tanítói

A gyermeklétszámról csak néhány adat ismert: az 1897-es purim ünnep alkalmából rendezett műsorban negyven tanuló vett részt.⁷⁹ 1905-ben Kertész Karolin 23, Erdődi Lipót pedig 30 gyermeket tanított.⁸⁰

⁷⁰ VÁRADY 1994. Hiányos adatait a táblázatban jegyzetekkel jelölve egészítettem ki. Az iskolai hittanra vonatkozó adatok: POLG. ISK. ÉVK. 1931/32, 16; 1932/33, 16; 1933/34, 12; 1934/35, 15; 1935/36, 23; 1936/37, 6, 19; 1937/38, 16, 1938/39, 16; 1939/40, 20; 1940/41, 15.

⁷¹ Nyugdíjkérélmé: Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1875. május 2., 2552. folyószám; segély iránti kérvénye: 1885. november 4., 10157. folyószám.

⁷² Sproncz Ignác tamási sírkövének adatai; *Szekszárd Vidéke* XVI. 20 (1896. május. 16.), 5.

⁷³ Elnöki jubileum. *Egyenlőség* XIX. 1 (1900. január 7.), 6; Kinevezés. *Közérdek* IV. 19 (1908. május 9.), 6.

⁷⁴ Helyettesítés. *Közérdek* V. 16 (1909. április 17.), 6.

⁷⁵ Kis diákok a nagydiákokért. *Egyenlőség* XCI. 21 (1922. május 27.), 9.

⁷⁶ Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 1931. március 13., 56860. folyószám.

⁷⁷ Lemondás. *Tolnamegyei Ujság* XXI. 92 (1939. november 22.), 3.

⁷⁸ Helyettes tanítónőül alkalmazás. *Tolnamegyei Ujság* XXI. 76 (1939. szeptember 27.), 2.

⁷⁹ REPORTER 1897.

⁸⁰ Áldozatkész iskolafenntartók. *Közérdek* I. 4 (1905. december 9.), 8.

Az iskola a görbői rabbi és a mágocsi főrabbi felügyelete alá tartozott.⁸¹ Az iskolaszék elnöke 1890-től 1901-ig dr. Gottlieb Salamon volt.⁸² Az újraalakult iskolaszék elnöke 1906-ban Hirsch Ignác lett.⁸³ 1933-ban és 1934-ben Klein Jenő,⁸⁴ 1937-ben dr. Kabos Mór töltötte be a tisztelet.⁸⁵

Egyesületek

A tamási zsidóság két egyesületet működtetett, a más települések hitközségei mellett is hagyományosan működő Szentegyletet és a Nőegyletet.

Az 1890-ben alakult Tamási Izraelita Szentegylet (Chevra Kadisa) így fogalmazta meg célját: *„tevékenység az emberszeretet kötelességeinek teljesítésében, betegek ápolása, holtak eltakarítása, az izraelita vallás törvényei és az apáinkról hagyományként ránk jutott szokások értelmében.”* Az egylet elnöke (főgaboi) mellett egy pénztárnok és két ún. gaboi képviselte az egylet ügyeit. A Chevra Kadisa első elnöke Mautner Ignác volt, későbbi vezetőit nem ismerjük. Az egyletbe való belépéskor legalább 12, legfeljebb 120 forint illetéket kellett fizetni, 3 évi egyenlő részletben, továbbá felnőttnek 50, gyerekeknek pedig 25 krajcár évi járulékot. Az egylet beteg tagjai részére heti pénzsegélyt biztosított, a beteg, de vagyon-talan tagoknak pedig továbbá ingyenes orvosi ellátást. A 16 év feletti tagoknak kötelező volt betegvirrasztásra menni, ahova sorshúzás útján osztották be őket, de ezt a kötelezettséget 80 krajcárért megválthatták.⁸⁶ Az egyesület alapítási ideje kapcsán ellentmondásként jelentkezik, hogy egy 1913-as újságcikk szerint az egyesület ekkor a félévszázados fennállását ünnepelte, ahol az ünnepi szónoklatot Lebovits József mágocsi főrabbi tartotta.⁸⁷ A Chevra alelnöke 1938-ban Weisz Béla volt.⁸⁸ A Szentegyletnek 1944-es felszámolása előtt 36 tagja volt.⁸⁹

Az 1885-ben (pecsétje szerint 1884-ben) alakult Tamási Izraelita Nőegylet első elnöke Fischer Mórné volt, a titkári teendőket dr. Löwy Mór látta el. 1914-ben az alapszabály nyomtatásban is megjelent (8. kép), valószínűleg a szabályzat kis mértékű módosításával összefüggésben. Az elnök ekkor dr. Gottlieb Salamonné, a titkár Abelesz Adolf volt. Az egylet későbbi vezetői közül 1938-ból Vincze Mórincné, majd Dániel Lipótné, 1939-ből pedig Molnár Manóné nevét ismerjük.

81 TARJÁN 2001, 94.

82 *Néptanítók Lapja* XXIII. 46 (1890. június 7.), 368; Pályázat. *Egyenlőség* XX. 50 (1901. december 15.), 14.

83 Új iskolaszék. *Közérdek* II. 27 (1906. június 30.), 7.

84 Tamási. *Egyenlőség* CIII. 14 (1933. január 14.), 15; Tamási. *Egyenlőség* CIV. 12 (1934. január 13.), 19.

85 *Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató* CXX. 12 (1937. június 15.), 487.

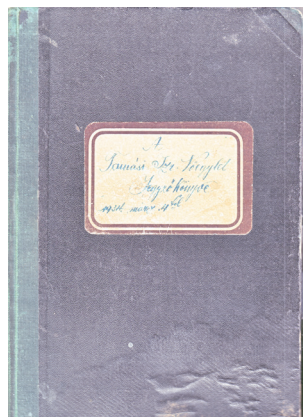
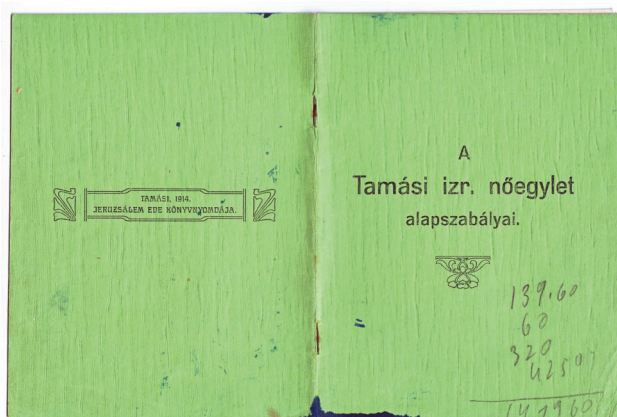
86 MNL TML IV. 423. Tamási Chevra Kadisa alapszabálya.

87 *Egyenlőség* XXXII. 27 (1913. július 6.), 10.

88 Aranylakodalmom. *Egyenlőség* CVIII. 47 (1938. november 24.), 16.

89 SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 684.

Az alapszabály szerint az egyesület célja a „*tamási szegény sorsú izraelita családok körében a szűkölködőket segélyezni és a nyomort enyhíteni továbbá szegény sorsú erkölcsös magaviseletű hajadonoknak anyagi segélyezése, kiházasításuk alkalmából.*” Érdekesség, hogy tagdíj fizetése ellenében bárki az egyesület rendes tagja lehetett „*felekezeti különbség nélkül, ki magaviselete miatt a társulati jogokra nem méltatlan.*”⁹⁰ A nőegyletnek az 1934. márciustól az 1944. február 10-én tartott utolsó ülésig vezetett jegyzőkönyve szerencsésen fennmaradt (9. kép). Ebből jól nyomon követhető tevékenysége, amely kölcsönök, illetve – néha természetben juttatott – segélyek folyósításából állt. Mindezt a tagsági díjakból, adományokból és az egyesületi összejövedelekből – főként teadélutánok és ünnepi halvacsorák – bevételeiből fedezték.⁹¹ A nőegyletnek 1944-ben 42 tagja volt.⁹²

◀ 8. kép: A Tamási Izraelita Nőegylet nyomtatott alapszabályának címlapja, 1914

▶ 9. kép: A Tamási Izraelita Nőegylet jegyzőkönyvének címlapja, 1934
(mindkét dokumentum Klein Piroska tulajdona)

Kulturális élet

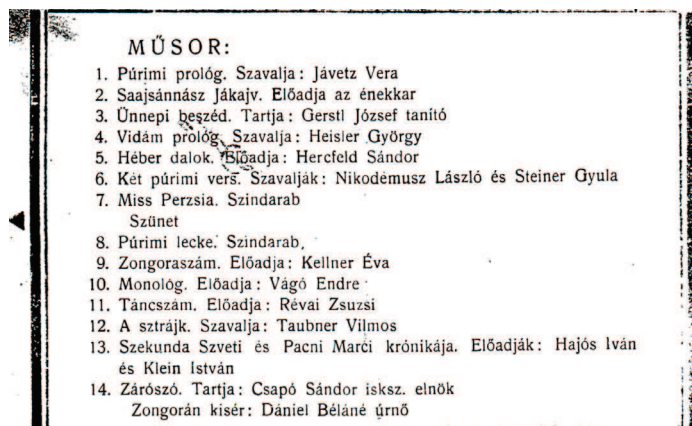
A két háború közötti időszakból több újsághír is megemlékezett a zsidó iskola műsoros egyházi (purim, hanuka) és egyéb (pl. anyák napja) ünnepségeiről, ahol nemcsak Tamási, de a környék zsidósága is képviseltette magát. Így pl. 1935-ben egy ilyen alkalmon Herzfeld Sándor – a későbbi világhírű brácsás – héber dalokat adott elő, Kellner Éva – Ajtay Viktor hegedűművész, hangversenymester későbbi felesége – pedig zongorázott (10. kép).⁹³

⁹⁰ MNL TML IV. 423. Tamási Izraelita Nőegylet alapszabálya. A felekezetre való tekintet nélküli tagságot tévesen az 1914-ben módosított alapszabályhoz köti: SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 78. A tamási zsidó egyleteket említi: B. 1993.

⁹¹ Klein Piroska tulajdonában.

⁹² SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994, 684.

⁹³ Tamási. *Egyenlőség* CV. 15–16 (1935. április 13.), 28; KLEIN 2025, 188–189.

10. kép: A zsidó iskola purim-ünnepségének műsora, 1935 (Klein Piroska tulajdona)

Olykor országos hírvű művészek is megfordultak a községben. 1934-ben Gerstl József tanító meghívására Tamásiban tartott nagy sikerű estet Fehér Artúr színész, előadóművész. A műsorban a keresztény Dániel Béláné zongorán, Deutsch József pedig hegedűn játszott.⁹⁴

FOGLALKOZÁSI ÁGAK

Kereskedők

A település kereskedelmében a zsidók kiemelkedő szerepet játszottak. A kereskedők első összeírása 1851-ből való: nevük alapján Tamásinak mind a hat kereskedője zsidó volt. Hirsch Simon zsidó volt, Hirsch Ferenc vegyes- és gyapjúkereskedő, Hirsch Mátyás pálinka-, gyapjú- és állatkereskedő, Haiman Dávid vegyeskereskedő, Tauber Vilmos méteráru- és gyapjú, Tauber Ferenc pedig gabona-, liszt- és bőrkereskedő.⁹⁵ Tevékenységük sokszínűségére jellemző, hogy pl. Braun Ferenc, akit 1848-ban marhakereskedőként írtak össze, 1856-ban már mézszárosként tűnik fel, ekkor három éve már a szekszárdi mézszáros céh tagja.⁹⁶ Boltjaikat igyekeztek központi helyen üzemeltetni: pl. egy 1889-es újságcikk szerint Márkus Ábrahám fűszerkereskedést, Ábelesz Henrik pedig új divatáru-üzletet nyit a vásártér sarkán, illetve az evangélikus imaház és a gyógyszertár között.⁹⁷

Juhász József visszaemlékezése szerint – aki maga is kereskedősegédként dolgozott Tamásiban 1908 és 1911 között – az ő idejében a három keresztény boltos mellett az alábbi zsidó kereskedők működtek (ábécésorrendben): Ábelesz Henrik

⁹⁴ Fehér Artúr ünneplése. *Egyenlőség* CIV. 27) (1934. június 19.), 19.

⁹⁵ K. BALOG 1985, 56.

⁹⁶ K. BALOG 1985, 121.

⁹⁷ Tamásii rövid hírek. *Szekszárdi Vidéke* IX. 37 (1889. szeptember 5. – melléklet), 4.

fűszer- és rőfűskereskedő; Dániel Lipót cipész iparos és bőrkereskedő; Engel üveges és üvegkereskedő; Gáspár Mór nyugalmazott tanító, fűszerkereskedő; Gold Miksa vegyeskereskedő; özv. Heszleinné szatócs; Karpelesz szatócs és varrógépügynök; Kohn József szatócs; Mauthner Ignác fűszer- és vaskereskedő; Müller Adolf szatócs; Müller Ede szatócs; Spitzer fakereskedő; Spitzer fűszer-, divatáru- és mészkereskedő; Strausz Antal fűszerkereskedő, nagytrafikos és sajtgyáros (fűszerüzlete később Kertész és Spitzer név alatt futott) (11. kép); Walder Mihály épületanyag-kereskedő, sör nagyraktáros és téglagyáros; Weisz Adolf vaskereskedő.⁹⁸ A 15 kereskedő között öt szatócsot, öt fűszer- és egy vegyeskereskedőt találunk, tehát legtöbbször általános fogyasztási cikkekkel kereskedtek, bár a fűszerkereskedők többnyire más árukkal is foglalkoztak. Érdekes, hogy a szatócsok közt egy nyugdíjas tanító is feltűnik. Az építőipart egy-egy fa-, vas- és üvegkereskedő képviseli, néhány iparos pedig saját mestersége mellett annak jellegzetes alapanyagával (bőr, üveg) kereskedett is.

11. kép: Strausz Antal sajtgyára és dohányboltja, valamint Kertész és Spitzer fűszerüzlete, 1910 körül (Balogh László tulajdona)

A tamási kereskedők névsorát 1929-ből is ismerjük. Fakereskedő volt Walder Mihály, fűszerkereskedő Gáspár Mór, a Kertész testvérek, Kohn József, Mauksch Mór, Mauthner Ignác, Schwarcz Dávid és özv. Weisz Simonné, gabonakereskedő Taubner Géza és társai, valamint Winkler Béla, vegyeskereskedő Deutsch László, Gold Miksa és Kertész Béla.⁹⁹

⁹⁸ JUHÁSZ 2026.

⁹⁹ SZILÁGYI 1929, 183.

Egy 1937-es névsorban a fentiek közül többek ismét szerepelnek, újonnan említik viszont Dániel Lipót borkereskedőt, Kellner Mór, Kertész Dezső, Klein Jenő és Winkler Béla rövidáru-kereskedőt, valamint Kirschner Dezső és Lusztig Ármin vegyeskereskedőt.¹⁰⁰ Más adatokból további nevek is ismertek: Dániel Mór vegyeskereskedő,¹⁰¹ Sándor Imre fa- és építőanyag-kereskedő, Ungár Dezső diaváru-kereskedő (Ábelesz Henrik utóda), Spitzer László mészáros, hentes és állatkereskedő.¹⁰² Az üzletek között nem egy több évtizedes múltra tekinthetett vissza: Weisz Adolf 1938-ban a járás legrégibb vasüzletét, Dániel Lipót a megye legrégibb borkereskedését és cipőfelsőrész-raktárát, Schwarz Dávid 53 éve virágzó cégét ajánlotta a vásárlók figyelmébe.¹⁰³

A tamási zsidó kereskedők tevékenységére vonatkozóan két különleges forrással is rendelkezünk. Schwarz Dávid fűszer- és vegyeskereskedő 1910 körüli családi és üzleti körülményeiről segédje, Juhász József visszaemlékezése,¹⁰⁴ Kirschner Dezső nagykereskedő, nagybizományos 1930 körüli működéséről pedig lánya, Sz. Lajosné emlékezése alapján alkothatunk részletes képet.¹⁰⁵

Iparosok

Az iparosok között is számos zsidó lakost találunk. 1929-ben cipész volt Márkus János, férfiszabó Deutsch Vilmos, Frank Salamon, Friedmann Lajos és József Arnold, könyvkötő és nyomdász Jeruzsálem Ede, női szabó Braun Józsefné, Friedman Lajosné és Gold Erzsébet, özv. Königsbaum Sándorné, sütő Mauthner Ignác és Unger Mihály, szállodás Taubner Mór, szobafestő Mauksch Mór, kocsmáros és vendéglős pedig Ábelesz Adolf, Mauthner Ignác és Taubner Mór.¹⁰⁶ 1937-ben a cipészek névsora Herzfeld Árminnal, Márkus Jánossal, Sándor Mihállyal és Schwarz Józseffel, a szabóké pedig Frank Salamonnal és Simonnal, valamint Winkler Jakabbal bővült.¹⁰⁷ Kisebb ipari vállalkozások is voltak zsidók kezén. 1851-ben Fischer Jakab két lóval hajtott présüzemében olajat állított elő.¹⁰⁸ Strausz

¹⁰⁰ ZSADÁNYI 1937b, 44. A két világháború között Klein István visszaemlékezései szerint az alábbiak vitték a legjelentősebb vállalkozásokat: Klein Jenő (1923-tól), Ábelesz Henrik és Kertész Jenő ruházati cikkekkel, Schwartz Dávid, Kirschner Dezső és Kertész Béla élelmiszerral kereskedett, Weisz Adolfot pedig vasnagykereskedőként tartották számon. SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 65.

¹⁰¹ ZSADÁNYI 1937a, 176. Több izraelita kereskedő, iparos és szabadfoglalkozású rövid életrajza: KURDI 2026.

¹⁰² *Tamási Ünnepi Napok* 1 (1938. április). 4.

¹⁰³ *Tamási Ünnepi Napok* 1 (1938. április). 3–4.

¹⁰⁴ JUHÁSZ 2026.

¹⁰⁵ SZ. LAJOSNÉ – RÉZ 2004–2005.

¹⁰⁶ SZILÁGYI 1929, 139–140.

¹⁰⁷ ZSADÁNYI 1937b, 44.

¹⁰⁸ K. BALOG 1985, 52–53.

Antal sajtüzemet működtetett, a Jeruzsálem-, későbbi nevén Ipolyi-nyomda pedig 1886-tól Tamási egyetlen ilyen vállalkozása volt.¹⁰⁹ A téglagyárat 1929-ben a Gestettner és Rosenbaum-cég,¹¹⁰ majd Walder Mihály működtette.

Bérlők

Az 1940-ig önálló községként működő Majsamiklósvárhoz tartozó, az Esterházyak birtokait képező pusztákat gyakran zsidók bérelték a 20. század fordulója táján; egyikük volt a már említett hitközségi elnök, Hirsch Ignác is.¹¹¹ 1929-ben Kecsegepusztán Heisler Jakab 1606 kh, Strasser Vilmos és Róbertné Keszzipusztán és Zsigmondmajorban 2652 kh, Bischitz Sándor Majsa-, Bogaras-, Csollányos- és Martincapusztán pedig 5086 kh nagyságú birtokot bérelt.¹¹²

A bérlők tehetős voltát jelzi, hogy 1885-ben Kecsegepuszta izraelita bérlője, Königh Károlyné 50 forintot adományozott Tamási község szegény keresztény lakói számára.¹¹³ A szintén Kecsegepusztát bérlő Strasser Jónás megtehetette, hogy 1905-ben három gyermeke mellé nevelőnőt tartson.¹¹⁴

Szabadfoglalkozásúak

A zsidóság a 19. század végén és a 20. század elején – amint az ország más részein is – fontos szerepet töltött be a város társadalmi életében, bizonyos értelmiségi pályákon meghatározó volt a számuk. Várady János kutatásai alapján az alábbi zsidó származású orvosok tevékenykedtek Tamásiban a 19. század végétől: Löwy Mór (1874–1897), Sterk József (1896–1944), Gruber Sándor (1904), Hajós (Winkler) Ödön (1921–1944).¹¹⁵ 1929-ben és 1937-ben Tamási nyolc ügyvédje között három zsidó származásút találunk: Hirsch Sándort, Kabos Mórt (1921-től) és Látrányi Imrét.¹¹⁶

A zsidóknak a község gazdasági életében betöltött szerepét jól jellemzi, hogy 1914-ben a húsz legnagyobb virilista között hét zsidó polgárt – egy ügyvédet és hat kereskedőt – találunk, az első helyen álló Tamási Takarékpénztárt pedig Hirsch Ignác képviselte.¹¹⁷

¹⁰⁹ K. NÉMETH 2009.

¹¹⁰ SZILÁGYI 1929, 183.

¹¹¹ SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 65. Vö. CSEKŐ 2005, 88–89.

¹¹² SZILÁGYI 1929, 212.

¹¹³ *Pesti Napló* XXXVI. 185 (1885. július 8.), 2.

¹¹⁴ *Pesti Hírlap* XXV. 228 (1905. augusztus 19.), 22.

¹¹⁵ VÁRADY 1993. Sterk József életrajza: HIRN 1930, 40.

¹¹⁶ SZILÁGYI 1929, 250; ZSADÁNYI 1937b, 44. Kabos Mór életrajza: HIRN 1930, 409.

¹¹⁷ TARJÁN 2001, 56.

ZSIDÓ–KERESZTÉNY KAPCSOLATOK, ASSZIMILÁCIÓ

Az 1896-os millenniumról a tamási zsidóság a zsinagóga díszkivilágításával, iskolai ünnepéllyel és hálaadó istentisztelettel emlékezett meg, amelyet Lebovits József mágocsi rabbi tartott a szolgabíróági és járásbíróági alkalmazottak, valamint a községi *küldöttség jelenlétében*.¹¹⁸ Lebovits József meglehetősen jeles vendégnek számított, hiszen később a Magyarországi Statusquo Izraelita Hitközségek Országos Szövetségének elnöke lett, húsz évig szerkesztette a Magyar Zsinagóga című folyóiratot, 1927-ben pedig megindította a Zsidó Hitéleti Lexikont is.¹¹⁹ Beszédet „*az ezredév emlékéül*” a helyi izraelita hitközség önálló füzetkében, nyomtatott formában is kiadta.¹²⁰ 1898-ban, Erzsébet királynő halála alkalmából szintén Lebovits tartott gyászbeszédet.¹²¹

Az együttélés természetesen nem volt konfliktusmentes. Egy 1889-es, meglehetősen szélsőséges hangvételű újságcikk arról számolt be, hogy Ferenc József császár születésnapját a tamási katolikusok és evangélikusok ünnepi misével, illetve istentisztelettel köszöntötték, „*csak a tamásii autonóm orthodox izraelita hitközség zsinagógájának ajtajai maradtanak e napon zárva. Jeruzsálem elpusztulásának évfordulóját megülik az orthodoxok, és ha a »központi iroda« megrendelné, tán megünnepelnék a sadagorai csodarabbinak születésnapját is, de a magyar király születésnapjának évfordulójával már nem törődik, hanem e napon már gseft után néz, mert végre is ebből él a tamásii orthodox zsidó!*”¹²² A zsinagógát 1910 júniusában feltörték, és kifosztották a templomi perselyeket, egy országos betöréssorozat részeként,¹²³ az országgyűlési választások előtt.

Az 1901-es véres, pincehelyi képviselőválasztás kapcsán – ahol a katolikus Néppárt helyi szavazói tetteleg megtámadták a kerületben győztes, de szintén ellenzéki Függetlenségi Párt Tamásiból érkező szavazóit, s amelynek mindkét oldalról voltak tamási résztvevői is – felmerült a felekezeti ellentétek (katolikusok kontra nem katolikusok: protestánsok, izraeliták) jelentkezése. Csekő Ernő kutatásai szerint ebben szerepet játszhattak a Pincehely környékén korábbról élő vérvád-hagyományok, valamint az is, hogy a korábbi Esterházy-uradalmak (ekkor: Esterházy-hitbizomány) szinte kivétel nélkül zsidó bérlők kezében voltak.¹²⁴

118 *Szekszárd Vidéke* XVI. 20 (1896. május. 16.), 5; *Egyenlőség* XV. 21 (1896. május 22.), 2 (melléklet).

119 UJVÁRI 1929, 525.

120 LEBOVITS 1896.

121 *Egyenlőség* XVII. 38 (1898. október 2.), 4.

122 Tamásii rövid hírek. *Szekszárd Vidéke* IX. 37, (1889. szeptember 5.), 3–4 (melléklet).

123 A zsidótemplomok betörői. *Dombóvár és Vidéke* X. 1. 26 (1910. június 26.), 4. Vö. TAKÁCS 2007, 145.

124 CSEKŐ 2005, 88–89.

Egy 1910-es ügy mögött bizonyára inkább kereshetünk általános emberi gyengeséget, mint felekezeti ellentétet. Egy újságcikk szerint a keresztény és az izraelita nőegylet közös majálisa után a zsidó nőegylet bálján csak három keresztény család jelent meg, ezért az izraeliták bojkottálták a hasonló keresztény eseményt – ahol ennek ellenére mindenki jól érezte magát.¹²⁵

1924-ben egy tamási ügy az országos sajtót is bejárta. 1923-ban, a világháborús zsidó hősi halottak emléktáblájának avatóbeszédét a háborút megjárt dr. Kabos Mór helyi ügyvéd tartotta, aki azt mondta, hogy az „elsősztályú vitézeként” meghalt zsidó hősök leszármazottjait „a kurzus másodosztályú állampolgárokká degradálta”. Szalay László főszolgabíró feljelentést tett felekezeti izgatás és nemzetgyalászás címén, utóbbi miatt vádat is emeltek Kabos Mór ellen, de végül felmentették.¹²⁶

A helyi zsidók és a keresztény lakosság mindennapi viszonyáról keveset tudunk. A tamási születésű Cser (Stockinger) László jezsuita szerzetes visszaemlékezésében többször említi legkedvesebb gyermekkori barátai között a „csendes, nyugodt, szegény” Gold Lacit. Barátja apja „kis fűszerüzlettel bajlódott”, anyja rendszeresen megkínálta valamivel, ha náluk járt, a család a második világháború előtt Izraelbe vándorolt ki. Cser László arról is beszámolt, hogy amikor apja – a település köztisztvisletben álló tűzoltó-parancsnoka – halála után a gyászjelentés kinyomtatása végett felkereste a papír- és írószer-kereskedést is vezető öreg zsidó nyomdatulajdonost, Jeruzsálem Edét, akkor gyászukban sírva borultak egymás nyakába.¹²⁷ Szabó Béla emlékezéséből ismert, hogy az 1930-as évek végén házukban lakott a zsidó Nikodémusz család, de jó kapcsolatuk elköltöztetésük után is fennmaradt. Ennek bizonyítéka az a búcsúlevél, amelyet a 16 éves Nikodémusz Jenő írt 1944 májusában Szabó Béla unokanővérének, akivel annak tamási nyaralása idején ismerkedett meg.¹²⁸ Könnyű László *Singer Gyurika* címmel versben emlékezett meg fiatalon elhunyt barátjáról, a szomszédban lakó, vele egykorú zsidó fiúról.¹²⁹ Itt említhetjük meg, hogy a frissen alakult, helyhiánnyal küzdő tamási polgári iskola az 1926/27-es tanévet két helységben kezdte meg, amelyek egyike a zsidó hitközség által rendelkezésre bocsátott tanterem volt.¹³⁰

A 19. és 20. század fordulója táján felgyorsult asszimiláció révén többen magyarosították nevüket, pl. Spitzer Ödön 1903-ban, majd Silberstein Zsigmond 1913-ban egyaránt a Sándor családnevet vette fel.¹³¹

¹²⁵ Felekezeti viszály Tamásiban. *Tolnamegyei Közlöny* XXXVIII. 6 (1910. február 10.), 4.

¹²⁶ K. NÉMETH 2017.

¹²⁷ CSER – CSAPÓNÉ GYARMATI 1996, 19–20, 60.

¹²⁸ SZABÓ 1991.

¹²⁹ KÖNNYŰ 1959, 27.

¹³⁰ POLG. ISK. ÉVK. 1926/27, 2.

¹³¹ SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 91–92.

Weisz Adolf vaskereskedő fia Boda néven lett elektromérnök a fővárosban,¹³² Friedmann kalapkereskedő a nevét Faragóra változtatta,¹³³ Jeruzsálem Ede nyomdász fia, Móric pedig Ipolyira magyarosított. Ő – számos kitüntetést szerzett tisztként – egyben az Országos Frontharcos Szövetség tamási járási titkára is volt (12. kép), szervezésében a frontharcos zászlóavatás keretében a zsinagógában is megáldották a zászlót.¹³⁴

12. kép: Ipolyi Mór kitüntetéseivel és az Országos Frontharcos Szövetség jelvényével, 1930 körül (Váradi Klára tulajdona)

ELSŐ VILÁGHÁBORÚ, 1919-ES ESEMÉNYEK

A tamási zsidó férfiak kivették részüket az első világháborúból: a bevonult 58 fő közel negyede nem tért haza.¹³⁵ A 13 hősi halottnak a zsinagóga falán 1923. augusztus 27-én emléktáblát avattak, amely katonasapka alatt keresztbe helyezett puskát és kardot ábrázolt, a következő felirattal: „Zsidó hűséggel harcoltak és hősi halált haltak a magyar hazáért 1914–1918”.¹³⁶ A 13 névből a tamási községi hősi emlékművön csak kilenc található meg, négy katona neve hiányzik róla.

¹³² SZEGHALMY 1940, 720.

¹³³ TARJÁN 2001, 230.

¹³⁴ Országos frontharcos zászlóavatás Tamásiban. *Egyenlőség* CVIII. 27 (1938. július 7.), 15; *Egyenlőség* CVIII. 28 (1938. július 14.), 16; TÓTH 2001.

¹³⁵ Többük életrajza és arcképe: TAMÁSIK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN 2018, 146–228.

¹³⁶ HEGEDŰS 1940, 368. Az emléktábla képe újraközölve: TAMÁSIK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN 2018, 133.

A háborúban részt vettek közül külön szót kell ejteni Hajós (Winkler) Ödönről, aki tartalékos főorvosként az orosz és román fronton harcolt, számos kitüntetést szerzett, 1917 végétől a háború végéig a 13. kórházosztály parancsnoka volt.¹³⁷ Egy másik tamási születésű zsidó katonatiszt, Varga Mór szintén katonai kórházak parancsnokaként tevékenykedett.¹³⁸

Az első világháború végén és azt követően a forradalmi helyzet sok helyen anarchiához vezetett. A tamási főszolgabíró 1918. novemberi jelentése arról számol be, hogy a frontról hazatért katonák egy része „a lakosság legalsóbb osztályának” csatlakozásával többek között Tamásiban „a zsidó lakosság üzleteit feltörte, kifosztotta, nem kímélve az illetők magánlakását sem”,¹³⁹ máshol azt jelentette, hogy „Tamási és Tengőd községekben pedig több kifosztott üzletet felgyújtott”.¹⁴⁰ Az 1918. november 2-án és 3-án történt gyújtogatásokban Dániel, Spitzer, Gold és Márkus kereskedők házai égtek le.¹⁴¹ Felgyújtották Stern Miksa vegyeskereskedő házát is, aki éppen hogy hazaérkezett az orosz fogságból.¹⁴²

Az 1919-es tanácsköztársaság idején a község ötvenfős direktóriumában – a családnevek alapján – mindössze három zsidó származású személyt találunk (Friedmann Lajos; Königsbauer [Königbaum, Königsbraum] Samu; Schwarcz Zsigmond),¹⁴³ tehát az izraeliták nem voltak túlerepresentálva a kommun helyi vezetőségében. Az 1919. május 31-i tamási paraszti ellenforradalom leverése után a felkelőkkel együtt elfogott és alaptalanul a harangok félreverésével vádolt Mozolányi István plébánost állítólag a zsidó kereskedők mentették meg a kivégzéstől.¹⁴⁴ A tamási kisbirtokosok felkelésének egyetlen halálos áldozata ugyanakkor az izraelita vallású Müller Adolf kereskedő volt, akit a felkelők golyói öltek meg.¹⁴⁵

A Tanácsköztársaság bukása után, a Nemzeti Hadsereg tiszti különítményesei által Tamásiban kivégzett 11 ember közül heten a tavaszi tamási felkelést leverő dombóvári vörös különítmény tagjai voltak, a többi négy ember pedig tamási zsidó lakos volt.¹⁴⁶

¹³⁷ CSAPÓNÉ GYARMATI – MISKOLCZI 2006, 56.

¹³⁸ Arcképe: Magyar Zsidó Levéltár, Fotótár I/V-1. 66.630.

¹³⁹ K. BALOG 1970, 20.

¹⁴⁰ K. BALOG 1990, 54–55.

¹⁴¹ CSÖGLEY – MÁRTON – VELENCEI 1974, 51; TARJÁN 2001, 233.

¹⁴² A forradalom szenvedései. *Egyenlőség* XXXVII. 50 (1918. december 14.), 6.

¹⁴³ MNL TML XVI. 1. 3228.

¹⁴⁴ KÖNNYÜ 1979, 28.

¹⁴⁵ K. NÉMETH 2019, 16.

¹⁴⁶ K. BALOG 1972, passim.

Kivégzésük valódi okát a fehérterror Tolna megyei történetét számos írásban feldolgozó K. Balog János sem tudta felderíteni, az általa említett okok részben általánosságok, részben pedig dokumentumok által nem igazolhatók (Eisler Miksa: tanácsstag; Hirsch Ferenc és József Antal: földművesek, MSZDP-szervezők; Kertész Ármin: pártszervező).¹⁴⁷ A négy tamási áldozat zsidó származása mindenesetre bizonyára nem véletlen, ahogy a direktóriumban betöltött arányuknál feltűnően több zsidó polgárt találunk a büntetésből megbotozott személyek névsorában is (neveik alapján hetet a 21-ből).¹⁴⁸ Tarján Jenő visszaemlékezése szerint Schwarcz Dávid kereskedőt nem politikai meggyőződése miatt verték meg, hanem állítólag azért, mert az egyik, éjjeli szállást kereső fehér tisztnek azt mondta, hogy nincs szabad szobája.¹⁴⁹

A VÉSZKORSZAK

A tamási zsidó közösség sorsa Magyarország német megszállása után, 1944-ben pecsételődött meg. Már április végén internáltak négy izraelita lakost, amiért nem viselték a sárga csillagot (velük együtt három római katolikust is).¹⁵⁰

A Kossuth tér és az Eötvös utcák között fekvő házcsoporthoz – hat lakóház, valamint a zsinagóga telkén¹⁵¹ – kialakított gettóba május közepén 165 tamási, valamint 69 környékbeli (bedegkéri, értényi, kányai, koppányszántói, nagykónyi és tengődi) lakost kényszerítettek.¹⁵² Szekszárdon nem létesítettek gettót, a szekszárdi zsidók közül így kerültek többen a meglévő gettóba, így 40–50 fő Tamásiba is.¹⁵³ Június közepén a szekszárdi zsidó iskola tanítója is itt tartózkodott 18 tanköteles gyermekkel.¹⁵⁴ A gettóban a visszaemlékezések szerint a nyomozók „villanyszéket” is használták, hogy az ott tartózkodókat szóra bírják értékeikről. A gettó lakóit a kaposvári bevagonírozási központba szállították, innen deportálták őket 1944. július 6-án.¹⁵⁵

Klein István visszaemlékezése szerint a gettóba kényszerített emberek közül harmincketten maradtak életben, a többiek elpusztították. A túlélők közül 2004 nyarán Tamásiban egy, Budapesten három, Izraelben három, az Egyesült Álla-

¹⁴⁷ K. BALOG 1972, passim.

¹⁴⁸ K. BALOG 1990, 155 (Abelesz Henrik, Friedmann Adolf és Lajos, József László, Hirsch Simon, Schwarz Dávid, Königsbraum Salamon).

¹⁴⁹ K. NÉMETH 2019, 108.

¹⁵⁰ SZILÁGYI – SÁGVÁRI 1994, 24–25. Vö. KLEINÉ SPITZER 1996; SZ. LAJOSNÉ – RÉZ 2004–2005.

¹⁵¹ A gettó alaprajzát közli: K. BALOG 1990, 592–593. között, XIC/29. kép.

¹⁵² SZILÁGYI – SÁGVÁRI 1994, 30. Klein István szerint a gettóban összesen 184 ember volt, köztük 62 tamási lakos: KLEIN 2004.

¹⁵³ 41 fő: BÁRÁNY – MEZEI 2004, 30–31. 106. jegyzet; 50 fő: SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 54.

¹⁵⁴ SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991, 36.

¹⁵⁵ BÁRÁNY – MEZEI 2004, 51–52.

mokban, Brazíliában és Németországban pedig egy-egy – összesen tehát tíz – egykori tamási lakos élt még.¹⁵⁶

A férfiakat részben munkaszolgálatra hívták be. Egy, a háború után összeállított könyvből hét tamási férfi (Deutsch Sándor kereskedő, Friedmann Nándor férfinaszabó, Mauksch Dezső kereskedő, Révai Sándor gazdálkodó, Schönwald János cipészmeister, Székely Jenő kereskedő, Weisz Sándor kereskedő) kálváriáját ismerhetjük meg. Az oroszországi munkaszolgálatból néhányan szovjet fogságba kerültek, másokat deportáltak, feleségüket és gyermekeiket közben elvesztették.¹⁵⁷ Klein István munkaszolgálatosként akkor szökött meg, amikor Budapestről Németországba hajtották őket, 1944 szilveszterén tért haza.¹⁵⁸ A munkaszolgálatot számosan nem éltek túl, egyedül a Don-kanyarban tíz, tamási születésű vagy lakhelyű munkaszolgálatos halt meg.¹⁵⁹ Munkaszolgálatosok a környéken is dolgoztak: egy visszaemlékezés szerint Tamási és Nagykónyi körül utat és vasutat építettek.¹⁶⁰

13. kép: A Spitzer család, 1942 körül
(Klein Piroska tulajdona)

¹⁵⁶ KLEIN 2004.

¹⁵⁷ PÓR – ZSADÁNYI 1947, 233, 257, 336, 356, 370, 395, 417.

¹⁵⁸ SAS 1996, 149; CSAPÓNÉ GYARMATI – MISKOLCZI 2006, 82.

¹⁵⁹ SZABÓ – SZILÁGYI 2001, 312, 320, 324-325, 337, 361, 370.

¹⁶⁰ BENCZE – BOROSS – BOROSS 2005 (Bein István kereskedő visszaemlékezése, 1974).

A tamási zsidó családok tragédiájára példa a Spitzer család sorsa (13. kép). Spitzer László hentes-mészárost munkaszolgálatra vitték, a szovjet fronton fogságba esett, s bár hazatért, de a fogságban szerzett betegségébe két év múlva belehalt. Sváb származású felesége a házasságkötéskor felvette az izraelita vallást, s mivel keresztény származásúként nem volt hajlandó a sárga csillagot viselni, őt már áprilisban Auschwitzba hurcolták. Csak 1946-ban tért haza, miután a Vöröskereszt Svédországban kórházi ápolást biztosított számára. Három gyermekük közül a 19 éves Andor munkaszolgálatosként tűnt el, a hatéves Jánost elpusztították. Csak a 18 éves Katalin élte túl a háborút, akit a sváb rokonok meg tudtak menteni a deportálástól, miután édesanyjuk áttérését formai hibára hivatkozva sikerült semmissé tenni.¹⁶¹

A TAMÁSI ZSIDÓ KÖZÖSSÉG HÍRES TAGJAI

A tamási zsidóság soraiból néhány, országos vagy még nagyobb hírnévre szert tett ember is kikerült.

Tamási Varga Móric (Tamási, 1852–Budapest, 1926) szülőfaluja zsidó iskolája után a fővárosban járt reáliskolába, mellette Meisel Farkas Alajos pesti főrabbinál zsidó tudományokat is tanult, majd házitanítónak állt Somogy és Tolna megyékben. 1872-től katona, 1875-től a Ludovika Akadémián tanult, az 1878-as boszniai okkupáció idején már hadnagy. 1908-ban megkapta a Ferenc József-rendet. Az első világháború előtt nyugdíjba ment, de a háborúban ismét szolgált. 1916-ban ny. őrnagyként nemességet kapott, nemesi névként szülőfalujáról a Tamási előnevet vette fel. A háború után alezredesi rangot kapott. 1926-os halála előtt két hónappal hazalátogatott Tamásiba, ahol köszöntötte a zsidó hitközség és a községi képviselőtestület is.¹⁶²

Herzfeld Sándor (Perez Dworecki) (Tamási, 1920–São Paulo?, 2011) Tamásiban született, Herzfeld Ármin és Steiner Ilona egyetlen gyermekeként. Egy helyi cigány cimbalmostól kezdett zenét tanulni. A Zeneakadémiára a zsidótörvények korlátozásai miatt háromszor felvételizett, 1941-től van adat, hogy oda is járt (1936-ban zeneakadémiai előkészítősként tanulmányi költségeinek fedezésére estét tartott a Tamási Társaskörben). 1943-tól munkaszolgálatos volt Erdélyben. 1944 nyarán szovjet fogságba esett, ahol tábori zenekart alapított. A háború után folytatta zenei tanulmányait, de 1946-ban a távozás mellett döntött. Ebben az évben Bécsben feleségül vette Huszár Katalint, akit a háború alatt Budapesten ismert meg. Eredetileg Izraelbe készültek, de Olaszországban megvették egy Paraguayba készülő lengyel pár iratait, és 1947-ben tranzitvízummal Brazíliába

¹⁶¹ TÓTH 1995; KLEINNE SPITZER 1996; BÄCHER 2003, 26–30.

¹⁶² BODA 1926.

érkeztek. Mivel ekkor a brazil tévé- és rádióműsorok sok zenészt alkalmaztak, Herzfeld São Paulóban telepedett le, ahol a zenélés mellett az egyetemen is tanított. Sokat tett a brazil brácsarepertoár és brácsajáték fejlesztéséért, több földrészen koncertezett.¹⁶³

Láng (Deutsch) György (Székesfehérvár, 1924–New York, 2011), „a világ első nemzetközi vendéglátási szaktanácsadója”, Deutsch néven született, a holokauszt után felvette édesanyja családnévét, aki Tamásiban született. Nagypapja, Láng Ignác a tamási zsidó hitközség kántora volt. Eredetileg hegedűművésznek készült. 1946-ban kivándorolt Amerikába, végigjárta a vendéglátás ranglétráját, és 1970-ben megalapította az Egyesült Államok egyik első éttermi tanácsadó cégét, 1975-ben pedig elvállalta a Cafe des Artistes nevű híres művész-étterem vezetését, amelyet New York egyik legjobb éttermének tartottak. A rendszerváltás után hazatérve megvette a legendás Gundel éttermet is, és régi fényében állította helyre.¹⁶⁴ 1996-ban unokatestvérével, a tamási születésű Kellner Évával, és annak férjével, Ajtay Viktor hegedűművésszel, a chicagói szimfonikusok koncertmestérével Klein István meghívására látogatást tett Tamásiban.¹⁶⁵

Itt említhető meg Landesmann Olga (1899?–Bécs, 1984) a híres színész, Jávor Pál felesége, aki csak érintőlegesen, a földrajzi elv szerint tartozik témánkhoz. Apja, Landesmann Márk cége a ma Tamásihoz tartozó Szemcsepusztát (1000 kh) és a vele szomszédos Medgyespusztát (2600 kh) bérelte,¹⁶⁶ így megfordulhatott Tamásiban is. Jávor 1934-ben vette feleségül a kétgyermekes, elvált asszonyt és a zsidóüldözések idején is kitartott mellette. Landesmann Olga testvére, Andor neves lószakértő volt, szakértelme révén az 50-es években az Állatforgalmi Vállalat külföldi üzletkötőjeként dolgozott.¹⁶⁷

VÉGSZÓ

A fentiekben röviden áttekintettem egy agrár jellegű nagyközség zsidó közösségének történetét, amely mindössze másfél évszázadot ölel át. Tamásiban az izraelita lakosság az urbanizáció elmaradásának és nagybirtok túlsúlyának köszönhetően viszonylag későn telepedett meg, a nagyobb beköltözés a 19. század közepe után indult meg. A közösség fénykora a kiegyezés és az első világháború közti időszakra tehető, ekkor érte el a megmagasabb, 400 fő körüli lélekszámot.

¹⁶³ SAGGIN 2021, 3–15; KLEIN 2025, 189–190.

¹⁶⁴ LÁNG 1999.

¹⁶⁵ TÓTH 1996; KLEIN 2025.

¹⁶⁶ KISS 1935, 124–125.

¹⁶⁷ ÖRMÉNYI 2006.

A tamási zsidók kezdetben főleg kocsmabérlők és kereskedők voltak, a 19. század végétől pedig kereskedő, kisiparosok és szabadfoglalkozásúak is megjelentek köztük, valamint néhány kisebb gyártulajdonos és több bérlő is. Jelenlétük jelentősen hozzájárult a település gazdasági fejlődéséhez és polgárosodásához. A vészidőszak után a kevés túlélő szétszóródott, Tamásiban csak egyetlen család maradt. A tamási zsidóság története a nagyobb összefoglalásokban csak említés szintjén szerepel, és ez a rövid tanulmány is csak vázlat lehetett egy későbbi monografikus feldolgozáshoz.

IRODALOM

- B. 1993 B. B.: Tamási egyesületei. Tűzoltók, vallási csoportok, kisiparosok. *Tamási Tükör* II. 4 (1993), 9.
- BÁRÁNY – MEZEI 2004 | Bárány L. – Mezei Z. J.: *Soá napja. Dokumentumfilm Tolna megye zsidóságának deportálásáról* – www.holocaustfilm.hu (utolsó elérés: 2005. április 21.)
- BÄCHER 2003 Bächer I.: *Hogyan kell a nőekkel bántani. Tárcák* (Budapest: Göncöl Kiadó, 2003).
- BENCZE – BOROSS – BOROSS 2005 | Bencze B. – Boross Á. – Boross R.: *Visszatérés és fogadtatás* (Dombóvár, 2005) – kézirat, http://w3.internet.hu/dombktar/varosi_konyvtar_elemei/hirek/Vissza.htm (utolsó elérés: 2012. március 5.).
- BERGER 1892 Berger B.: A X. községkerület. *Egyenlőség* XI. 20 (1892. május 13.), 6–7 (melléklet).
- BODA 1926 Boda E.: Tamási Varga Móricz. *Egyenlőség* XCV. 7 (1926. február 13.), 12.
- BRAHAM 2007 Braham R. L. (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája I–III.* (Budapest: Park Könyvkiadó, 2007).
- CSAPÓNÉ GYARMATI – MISKOLCZI 2007 | Csapóné Gyarmati I. – Miskolczi Z.-né (szerk.) (2007). *Tamási tabló. Életrajzok Tamásiból.* (Tamási: Könyű László Városi Könyvtár, 2007).
- CSEKŐ 2006 Csekő E.: Kisértő múlt: a zsidóellenesség irracionális formáinak továbbélése egy tragédiába fordult képviselőválasztás kapcsán. Pincehely, 1901. In: Mayer L. – Tilcsik Gy. (szerk.), *Személyes idő–történelmi idő.* Rendi társadalom–polgári társadalom 17. (Szombathely: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Vas Megyei Levéltár, 2006), 85–104.
- CSER – CSAPÓNÉ GYARMATI 1996 | Cser L. – Csapóné Gyarmati I. (válogatta és szerk.): *„Az ágról vissza a nagy gyökérbe”.* Cser László, S. J. *breviáriuma* (Tamási: Városi Könyvtár, 1996).

- CSÖGLEI – MÁRTON – VELENCEI 1974 | Csöglei I. – Márton P. – Velencei I.: *Tamási tűzvédelmének 100 éves története* (Tamási: Tamási Nagyközségi Közös Tanács VB, 1974).
- FÉNYES 1851 Fényes E.: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik* II. (Pest: Kozma V., 1851).
- GAZDA 1987 Gazda A.: A Dunántúl zsinagógái (IV. rész). *Településfejlesztés* 1987/3 (1987), 89–117.
- HEGEDŰS 1940 Hegedűs M. (szerk.): *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére* (Budapest: Hungária Nyomda R. T., 1940).
- HIRN 1930 Hirn L. (szerk.): *Tolnamegyei fejek. Tolnavármegye tíz évvel Trianon után*. Magyar városok, vármegyék társadalmi emlékalbuma VI. (Budapest: Magyar Városok és Vármegyék Társadalmi Emlékalbuma Kiadóvállalat, 1930).
- JUHÁSZ 2026 Juhász J.: Életem. In: Kurdi T. (szerk.). *Tamási kereskedőseged éveim 1908–1911*. Tamási Örökség IX. (Tamási: Tamási Művelődési Központ és Könnyű László Könyvtár, 2026) – megjelenés alatt.
- K. BALOG 1970 K. Balog J. (szerk.): *A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai* (Szekszárd: MSZMP Tolna Megyei Bizottság, 1970).
- K. BALOG 1972 K. Balog J.: *Értünk éltek, értünk haltak* (Szekszárd: MSZMP Tolna Megyei Bizottság, 1972).
- K. BALOG 1985–1990 | K. Balog J. (szerk.): *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve II–III* (Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár, 1985–1990).
- K. NÉMETH 2005 K. Németh A.: A tamási zsidóság történetéből. In: Örményi J. (szerk.), *Tamási Kalendárium 2006* (Tamási: Örményi J., 2005), 42–44.
- K. NÉMETH 2006a K. Németh A.: A tamási zsidóság és az 1896-os millenium. *Tamási Táj* IV. 2 (2006), 4.
- K. NÉMETH 2006b K. Németh A.: Tamási I. világháborús zsidó hősi halottainak egykori emléktáblájáról. *Tamási Táj* IV. 5 (2006), 4.
- K. NÉMETH 2009 K. Németh A.: „Nyomatott Tamásiban...” Jeruzsálem Ede és Ipolyi Mór nyomdájáról. In: Örményi J. (szerk.), *Tamási Kalendárium 2010* (Tamási: Örményi J., 2009), 55–57.
- K. NÉMETH 2010 K. Németh A.: Egy elfelejtett zsinagóga: Tamási izraelita temploma (= A disappeared synagogue: the Israelite temple of Tamási). *Műemlékvédelem* 54. 1 (2010), 25–28.

- K. NÉMETH 2012 K. Németh A.: *Haza a múltban. Személyenyek Tamási újkori történetéből*. Tamási örökség III. (Tamási: Könnö László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, 2012).
- K. NÉMETH 2017 K. Németh A.: „Első osztályú vitézekből – másodosztályú állampolgárok”. Az első világháborús zsidó hősök emléktábla-avatásán elhangzott ünnepi beszéd következményei. In: Örményi János (szerk.), *Tamási Kalendárium 2018* (Tamási: Örményi J., 2017), 28–29.
- K. NÉMETH 2019 K. Németh A.: *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror* (Tamási: Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2019).
- KEPECS 1993 Kepecs J.: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1993).
- KISS 1935 Kiss E. (összeáll.): *Alsódunántúli mezőgazdasága és az Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara területéhez tartozó Baranya-, Somogy-, Tolna-, Zalavármegyék és Pécs th. város mezőgazdasági cím és névjegyzéke* (Kaposvár: Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara, 1935).
- KLEIN 2004 Klein I.: 60 éve történt. A holocauszt [!] tamási áldozatai. *Tamási Táj* 2. 6 (2004), 8.
- KLEIN 2025 Klein P.: Megemlékezés. In: Örményi J. (szerk.), *21. Tamási Kalendárium 2026*. (Tamási: Örményi J., 2025), 188–190.
- KLEINNÉ SPITZER 1996 | Klein I.-né Spitzer K.: Tamásiból Auschwitzba. Gettó, kitelepítés, munkaszolgálat egy családban. *Tamási Tükör* 5. 1 (1996), 10–11.
- KÖNNYÜ 1959 Könnö L.: *Koratavasztól–őszirózsáig. Könnö László kiadatlan költeményei (1934–1959)*. (St. Louis: Könnö L., 1959).
- KÖNNYÜ 1979 Könnö L.: *Tamási monográfiája*. Amerikai Magyar Szemle (St. Louis, 1979).
- KURDI 2026 Kurdi T.: Kereskedők, iparosok, tisztségviselők és szabad-foglalkozásúak névjegyzéke. In: Kurdi T. (szerk.) – Juhász J.: *Tamási kereskedőseged éveim 1908–1911*. Tamási Örökség IX. (Tamási: Tamási Művelődési Központ és Könnö László Könyvtár, 2006) – megjelenés alatt.
- LÁNG 1999 Láng Gy.: *Terítéken az életem. Kóstoló az én XX. századomból* (Budapest: Vince Kiadó, 1999).
- LEBOVITS 1896 Lebovits J.: *Jóbél. Ezredévi beszéd. Tartotta, a tolna-tamási izraelita templomban 1896 évi május 10-én rendezett háladá-istentiszteleten Lebovits József baranya-mágocsi főrabbi* (Tamási: Tolna-tamási Izraelita Hitközség, 1896).

- ÖRMÉNYI 2006 Örményi J.: Jávor Tamásiból nősült. In: Örményi János (szerk.), *Tamási Kalendárium 2007* (Tamási: Örményi János, 2007), 158–159.
- PAPP – TORMA 2000 Papp I. – Torma I. (sajtó alá rend. és bevez.): *A Tamási járás évszázadai* (Tamási: Tamási Város Önkormányzata, 2000).
- POLG. ISK. ÉVK. Hodossy M. (szerk.) (1925/26–1928/29), v. Nagy S. (1929/30–1933/34), Lovas M. J. (1934/35–1937/38), Nagy B. (1938/39–1940/41), Monostori G. (1941/42): *A tamási [„Vas Gereben” államilag segélyezett] községi [koedukációs] polgári [és a vele kapcsolatos általános] fiú- és leányiskola évkönyve az 1925/26–1941–42. tanévről.* (Tamási: Az iskola igazgatósága, 1925/1926–1942).
- PÓR – ZSADÁNYI 1947 | Pór D. – Zsadányi O. (szerk.): *Te vagy a tanú!* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1947).
- REPORTER 1897 Reporter: Purim-ünnep Tamásiban. *Tolnamegyei Közlöny* XXV. 13 (1897. március 28.), 6.
- SAGGIN 2021 Saggin, F.: *The Influence of Perez Dworecki on the Development of the Brazilian Viola Repertoire A Recording Project* (Madison: University of Wisconsin-Madison, 2021) – <https://asset.library.wisc.edu/1711.dl/ZOHOND6BJWQWN8J/R/file-b22c7.pdf> (utolsó elérés: 2026. március 20.)
- SAS 1996 Sas E.: *50 éves a szövetkezeti mozgalom. Életutak, visszaemlékezések. Jubileumi évkönyv* (Szekszárd: Tolna Megyei ÁFÉSZ Szövetség, 1996).
- SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994 | Schweitzer J. (közvetési) – Frojimovics, K. (az eredeti kérdőívek és dokumentumok alapján sajtó alá rend.): *Magyarországi zsidó hitközségek. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I. rész. Adattár. (B).* Hungaria Judaica 6. (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1994).
- SCHWEITZER – SZILÁGYI 1982 | Schweitzer J. – Szilágyi M.: *A Tolna megyei zsidók története 1867-ig.* Magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 13. (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1982).
- SZ. LAJOSNÉ – RÉZ 2004–2005 | Sz. Lajosné – Réz J. (Az interjút készítette): *Interjú* <https://www.centropa.org/hu/biography/sz-lajosne> (utolsó elérés: 2026. március 20.)
- SZABÓ 1937 Szabó, A.: A zsidó iskola megmentésének gyakorlati lehetőségei. *Izraelita Tanügyi Értesítő* CXII. 2 (1937. február 1.), 32–36.
- SZABÓ 1991 Szabó B.: Búcsúlevél. *Tamási Újság* 1. 5 (1991), 8.

- SZABÓ – SZILÁGYI 2001 | Szabó P. – Szilágyi M.: *Tolnai honvédek a Donnál 1942–1943* (Szekszárd: Babits Kiadó, 2001).
- SZALAY 1830 Szalay A.: Tamási Mező-Város esmértetése. *Tudományos Gyűjtemény* 14. IX (1830), 65–102.
- SZEGHALMY 1940 Szeghalmy Gy.: *Dunántúli vármegyék* (Budapest: Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1940).
- SZILÁGYI 1929 Szilágyi J.: *Mindenttudó könyv-kalauz Tolna vármegyéről* (Kaposvár: Kultúra Nyomda, 1929).
- SZILÁGYI – SÁGVÁRI 1994 | Szilágyi M. (összeáll., bevezető) – Ságvári, Á. (sorozatszerk., előszó): *Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez (Iratok a Tolna megyei levéltárból)*. Holocaust Magyarországon Sorozat (Budapest: Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, 1994).
- SZILÁGYI – SCHWEITZER 1991 | Szilágyi, M. – Schweitzer, J.: A Tolna megyei zsidóság története 1868-tól 1944-ig. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 2 (1991), 51–95.
- TAKÁCS 2007 Takács I.-né: *A dombóvári zsidóság története* (Dombóvár: Dombóvári Városszépítő és Városvédő Egyesület, 2007).
- TAMÁSIK AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN 2018 | *Tamásiak az I. világháborúban* (Tamási: Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2018).
- TARJÁN 2001 Tarján J.: *Tamási története 1686–1941*. (Tamási: Tamási Város Önkormányzata, 2001).
- TÓTH 1995 Tóth F.: A történelem elvétette logikáját. *Tolnai Népművelés* VI. 265 (1995. november 11.), 9.
- TÓTH 1996 Tóth F.: Egy hajó, ami ötven éve ment el. *Tolnai Népművelés* VII. 87 (1996. április 23.), 9.
- TÓTH 2001 Tóth F.: Képtörténet a gettó előtti időkből. Nem maradt tíz férfi Auschwitz után. *Tolnai Népművelés* XII. 240 (2001. október 13.), 9.
- UJVÁRI 1929 Ujvári P. (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. (Budapest: Magyar Zsidó Lexikon, 1929).
- VÁRADY 1993 Várady J.: Orvostörténeti adatok. *Tamási Tükör* 2. 12 (1993), 11.
- VÁRADY 1994 Várady J.: Adatok az iskolák történetéhez. *Tamási Tükör* 3. 1 (1994), 14.
- ZSADÁNYI 1937a Zsadányi O. (szerk.): *Tolna vármegye adattára* (Pécs: Haladás Nyomdarszvénytársaság, 1937).
- ZSADÁNYI 1937b Zsadányi O. (szerk.): *Tolna vármegye és Szekszárd megyei város címtára (Alsódunántúli címtár)* (Pécs: Haladás Nyomdarszvénytársaság, 1937).

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MNL TML IV. 1. d. Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Összeírások
MNL TML IV. 423. Tolna vármegye egyesületi alapszabályainak levéltári gyűj-
teménye
MNL TML V. 777. b. Tamási nagyközség iratai
MNL TML XVI. 1. Tolna Megye Direktóriumának iratai

1. DÉL-DUNÁNTÚLI KISVÁROSOK ÉS FALVAK ZSIDÓSÁGÁNAK TÖRTÉNETE KONFERENCIA

IDŐPONT **2025. OKTÓBER 8.**
HELYSZÍN **VÖLGYSÉGI MÚZEUM**

10
08

PROGRAM

- 10:00 – 10:20 **Megnyitó: Filóné Ferencz Ibolya** Bonyhád város polgármestere,
dr. Farkas István Gergő a Völgységi Múzeum igazgatója
- 10:30 – 10:50 **dr. Szóts Zoltán:** A bonyhádi zsidó közösség helyzete 1945-ben
- 10:50 – 11:10 **Borjáti Balázs:** A szigetvári izraelita elemi népiskola története és
nevezetes tanítóinak életútja
- 11:10 – 11:30 **Gábor Zsolt:** Az első izraelita telefontulajdonosok Bonyhádon
- 11:30 – 12:00 *Kérdések, vita*
- 12:00 – 13:30 *Ebédpszünet*
- 13:40 – 14:00 **dr. K. Németh András:** A tamási zsidóság története
- 14:00 – 14:20 **Vörös István Károly:** Mohácsi zsidók a két világháború között
- 14:20 – 14:40 **dr. Huszár Mihály:** A zsinagógaépítéstől a bontásig.
Csomópontok a marcali zsidók történetében (1840-1963)
- 14:40 – 15:00 **Szabó Tibor:** A bonyhádi zsidó közösség története
1850-1914 között
- 15:00 – 15:30 *Kérdések, vita, zárszó*

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Az Európai Unió
társfinanszírozásával

volgysegi muzeum.bonyhad@gmail.com

<https://volgysegi-muzeum.hu>

SZERZŐK

BORJÁTI BALÁZS

PhD hallgató
 @ PTE BTK Interdiszciplináris
 Doktori Iskola, "Európa és
 magyarság a 18–20. században"
 Doktori Program
 // 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
 // balazs.borjati@gmail.com

GÁBOR ZSOLT

muzeológus
 @ Völgységi Múzeum
 // 7150 Bonyhád, Szabadság tér 2.
 // gabor.zsolt001@gmail.com

dr. HUSZÁR MIHÁLY

történész, főmuzeológus
 @ Marcali Múzeum
 // 8700 Marcali, Múzeum köz 2.
 // info@marcalimuzeum.hu

dr. K. NÉMETH ANDRÁS

régész, főmuzeológus,
 tudományos titkár
 @ Wosinsky Mór Múzeum
 // 7100 Szekszárd, Szent István
 tér 26.
 // knemetha@gmail.com

SZABÓ TIBOR

történész
 @ Janus Pannonius Múzeum
 // 7630 Pécs, Káptalan u. 5.
 // volgysegimuzeum.bonyhad@gmail.com

dr. SZÓTS ZOLTÁN

nyugalmazott múzeumigazgató
 @ Völgységi Múzeum
 // 7150 Bonyhád, Szabadság tér 2.
 // drszotszoltan@gmail.com

VÖRÖS ISTVÁN KÁROLY

archív irattár vezető
 @ Pécsi Zsidó Hitközség
 Archiv Irattár
 // 7621 Pécs, Fürdő u. 1.
 // istvankaroly.voros@gmail.com